

УДК 378:61.(09).001.8«19»

Тетяна Кир'ян

**ДІЯЛЬНІСТЬ МЕДИЧНИХ НАУКОВИХ ШКІЛ АКАДЕМІКІВ
О. О. БОГОМОЛЬЦЯ, М. Д. СТРАЖЕСКА ТА В. П. ФІЛАТОВА
(ІІ ПОЛОВИНА ХХ СТОЛІТТЯ)**

У статті розкриваються передумови виникнення та особливості діяльності медичних наукових шкіл академіків О. О. Богомольця, М. Д. Стражеска та В. П. Філатова в Україні в ІІ половині ХХ століття. Значну увагу приділено аналізу досліджень і відкриттів вчених-медиків у різних галузях медицини та їх вплив на розвиток сучасної медичної науки. Розглянуто принципи роботи академіків медицини з учнями – молодими науковцями.

Ключові слова: наукова школа, наукові дослідження, теоретична і клінічна медицина, експеримент, учень, наукові розробки.

Друга половина ХХ століття була ознаменована формуванням наукових медичних шкіл в Україні, зокрема це стосувалося її відомих адміністративно-територіальних і культурних центрів – Києва, Одеси, Львова, Харкова, Дніпропетровська, Тернополя.

Аналіз науково-педагогічної літератури показує, що на початок 50-х років в Україні вже було закладено підґрунтя для заснування наукових шкіл академіків О. О. Богомольця, В. П. Філатова та М. Д. Стражеска, працівники яких віддавали всю свою кипучу енергію й сили науковій і викладацькій діяльності. На жаль, увага дослідників в основному зосереджена на розвитку суспільства, досягненнях в областях науки з ІХ–ХІ ст. і завершується періодом кінця ХІХ ст. – поч. ХХ ст.

На сучасному етапі реформування вищої освіти надзвичайної актуальності і важливого значення набуває проблема підготовки майбутніх медичних працівників, які здатні самостійно виконувати складні завдання і не бояться впровадити в практику все нове та ефективне. Одним із способів вирішення є застосування технологій навчання, які формуються, розвиваються та оновлюються в результаті роботи вчених-медиків, які займалися педагогічною діяльністю.

Метою статті є з'ясування предмету дослідження наукових шкіл О. О. Богомольця, М. Д. Стражеска, В. П. Філатова, які діяли в Україні в ІІ половині ХХ ст.; розгляд принципів і прийомів, якими користувалися вчені в ході практичної роботи з учнями.

Дослідженням діяльності фахівців медичних наукових шкіл О. О. Богомольця, М. Д. Стражеска, В. П. Філатова займалися вітчизняні вчені В. П. Комісаренко, Д. С. Воронцова, Є. В. Колпакова, В. Д. Протопова.

Під час дослідження бралися до уваги: відкриття й розробки вчених, результати їх роботи (А. С. Свінцицька, М. І. Дземан), підготовка майбутньої наукової еліти України в галузі медицини (В. П. Соловійова, В. М. Нічик).

Останній період наукової, педагогічної й управлінської діяльності О. О. Богомольця називають київським періодом творчого життя вченого, організатора дослідної роботи, громадського діяча. Як свідчать праці вченого, цей період життя академіка був надзвичайно насиченим. По-перше, йому вдалося реорганізувати АН УРСР, перебуваючи на посаді Президента АН УРСР. Реорганізація, на глибоке переконання О. О. Богомольця, була викликана потребами часу та перспективами розвитку наукових медичних напрямків. Учений розумів, що для подальшого розвитку фізіології, біології, патофізіології і медицини вагоме значення мала організація двох науково-дослідних інститутів – Інституту експериментальної біології та патології Наркомздрава УРСР та Інституту клінічної фізіології АН УРСР. Для організації в них роботи було залучено учнів О. О. Богомольця. В основному це були відомі в Києві вчені, зокрема представники теоретичної медицини (В. П. Комісаренко, Д. С. Воронцов, Ю. О. Спасокукоцький, Є. В. Колпаков, П. Д. Марчук, О. І. Смирнова-Замкова, В. П. Воробйов, О. Д. Тимофєєвський) та клінічної медицини (В. П. Філатов, М. Д. Стражеско, В. Д. Протопов та ін.). Багатоаспектність наукових досліджень учнів О. О. Богомольця в галузі теоретичної та клінічної медицини забезпечила науковій школі академіка О. О. Богомольця передові позиції у вітчизняній та світовій науці. Під час організації зазначених вище науково-дослідних установ важливе значення мала їх назва.

Академік О. О. Богомолець передбачив на багато десятиріч уперед, у яких напрямках будуть розвиватися теоретична й клінічна медицина. У другій половині ХХ ст. відбулися революційні відкриття в молекулярній біології, фізіології та патології, що склали підґрунтя для видатних досягнень клінічної медицини.

За ініціативою О. О. Богомольця ще в 1936 році на базі відділів Інституту експериментальної біології та патології додатково відкрито два науково-дослідних заклади – у Києві Інститут клінічної медицини, а в Одесі – Інститут очних хвороб (нині ім. В. П. Філатова). Саме ці медичні заклади стали справжніми науковими центрами цих галузей медицини.

Як зазначає Н. Е. Піцик, О. О. Богомолець вважав, що в науці колектив завжди сильніший, ніж талановитий один дослідник. Тому О. О. Богомолець любив повторювати: «Я не можу уявити собі наукові пошуки поза колективом» [6, с. 251].

Протягом останніх сорока років своєї наукової діяльності вчений працював в оточенні великого колективу учнів та добровільних помічників. Колективом учнів під безпосереднім керівництвом

О. О. Богомольця було створено лише чотири спільні праці, однак це були фундаментальні книги, що охоплювали різні галузі медицини.

О. О. Богомолець прискіпливо підходив до формування своєї наукової школи, добору своїх учнів, не любив випадкових, безініціативних людей. Він вважав, що випадкові люди в науці, які не мають до неї інтересу, любові, вносять у науку небезпечну дисгармонію. Учений також дбав про те, щоб кожен член колективу, кожен учень був ініціативним, оригінальним у пошуках нових відкриттів. Учений писав, що наука є справою колективною, що це зусилля багатьох людей. І якщо серце холодне або працює в холостому ході, то обов'язково чекай збою.

Як згадує його учень Р. Перельман, О. О. Богомолець успіхи й досягнення своїх підопічних сприймав, як свої власні, й часто радів їм більше, ніж своїм особистим [1, с. 43].

У своїх учнях О. О. Богомолець бачив майбутнє науки, зокрема науки України. В одному з виступів учений говорив: «Ми, на жаль, виховуємо кадри безсистемно, я б сказав, – егоїстично. Трапляється, що видатні вчені, які мають свої провідні ідеї, підпорядковують їм всю роботу колег, учнів, студентів. Можливо, це й необхідно, проте треба залучати й ідеї інших, зокрема учнів, а не перетворювати їх на простих лаборантів. Учні повинні мати цілковиту самостійність, тоді за таких умов буде підготовка гідної наукової зміни» [2, с. 57].

Учні любили вченого-біолога Олександра Богомольця. Вони бачили в ньому не тільки вчителя і наставника, а й старшого товариша. Таку ж любов і повагу виявляли до нього і його колеги.

У 1953 році після смерті академіка О. О. Богомольця створені ним наукові заклади були реорганізовані в Інститут фізіології ім. О. О. Богомольця АН УРСР. Наукові співробітники новоствореного інституту під керівництвом учнів О. О. Богомольця продовжували розробляти основні напрями наукової спадщини свого вчителя.

У кінці 50-х – початку 60-х років ХХ століття на базі окремих відділів Інституту фізіології ім. О. О. Богомольця АН УРСР було організовано ще три науково-дослідні інститути його учнями, академіками М. М. Горевим, Р. Є. Кавецьким, В. П. Комісаренком. Подальші дослідження новостворених медичних установ забезпечили передові позиції вітчизняної медицини в галузях геронтології, патології, радіобіології, онкології, ендокринології та обміну речовин. Результати наукових досліджень учня О. О. Богомольця, академіка П. Г. Костюка та його школи з проблем біофізики, мембранології, нейрофізіології теж досягли світового рівня.

Неабияких результатів досягла наукова школа, очолювана М. Д. Стражеско, яка активно займалася проблемами клінічної медицини, починаючи з 1934 року. Саме в цьому році М. Д. Стражеско керував клінічним відділенням експериментальної біології та патології. З 1936 року

він очолив створений ним Український науково-дослідний інститут клінічної медицини. Учений досліджував фізіологію й патологію травлення, кровообігу, патофізіологію інфаркту міокарда, хронічних інфекцій, алергії. А в роки Великої Вітчизняної війни, будучи консультантом евакуаційних госпіталів, організував і керував дослідженнями в Центральному госпіталі Радянської армії. Ученого зацікавила проблема сепсису ран, і він розробив низку нових для того часу засобів боротьби з ним.

Згодом М. Д. Стражеско заснував одну з провідних терапевтичних шкіл. За короткий період часу йому вдалося оснастити обладнанням школу для проведення наукових досліджень відповідно до вимог часу. Могутній інтелект, сміливість думки, демократичність принципів і методів керівництва – це все бачили в своєму наставникові учні школи. Керуючи науковою роботою, вчений звертав увагу на активність, фантазію, самостійність пошуку у вирішенні питання, даючи учням можливість своїми силами зробити висновок відносно проробленої роботи.

М. Д. Стражеско в своїх роботах описав синдроми та симптоми серцево-судинних захворювань, розробив учення про функціональну недостатність кровообігу, разом з В. Х. Василенком запропонував класифікацію недостатності кровообігу. І хоча більшість його відкриттів й наукових розробок припадає все ж таки на першу пол. ХХ століття, до кінця свого життя вчений-терапевт особливу увагу приділяв клінічноекспериментальному вивченню патології органів кровообігу.

Крім того, М. Д. Стражеско науково обґрунтував теорію ревматизму як інфекційно-алергічного захворювання стрептококової етіології. Провівши експериментальне дослідження, учений встановив зв'язок між сепсисом, ендокардитом і ревматизмом, виявив й докладно описав закономірності співвідношень серцевої астми і стенокардії (відомої в народі грудної жаби).

М. Д. Стражеско – автор понад 100 наукових розвідок, присвячених різноаспектним проблемам клініки та лікуванню внутрішніх хвороб, фізіології й патології травлення. Ученому належать дослідження так званих хронічних інфекцій, алергії, геріатрії, гематології, шоку, туберкульозу тощо.

На межі першої і другої половини ХХ століття формувалася наукова школа академіка В. П. Філатова, ще одного з послідовників О. О. Богомольця. У 1903 році професор С. С. Головін запросив В. П. Філатова до Одеси на посаду ординатора в клініку очних хвороб. Стара клініка очних хвороб медичного інституту не могла обслуговувати хворих, які приїздили з усіх куточків країни, а маленька лабораторія не вмщувала всіх співробітників. Об'єктивно оцінивши реальну ситуацію, що склалася, В. П. Філатов виступив із ініціативою створити в Одесі велику клінічну й експериментальну базу для наукових досліджень. У 1936

році Постановою Уряду СРСР № 632 був організований Український інститут експериментальної офтальмології, побудова корпусів якого здійснювалася протягом п'яти років.

У роки Великої Вітчизняної війни інститут було евакуйовано спочатку до П'ятигорська, а потім до Ташкента. Лише у вересні 1944 року професор В. П. Філатов разом зі своїми співробітниками повернувся до Одеси, за рік корпуси інституту було відбудовано і його роботу поновлено.

Ще в далекому 1914 році В. П. Філатов винайшов ефективний метод і спосіб пластики за допомогою круглого стовбура, який став важливим внеском у сучасну відновлювальну хірургію. За допомогою методу круглого стовбура, запропонованого В. П. Філатовим для пластичних операцій у відновлювальній хірургії, багатьом солдатам Великої Вітчизняної війни вдалося уникнути тяжкого болю після поранення.

За рік, у 1946 році, В. П. Філатов здійснив ще одну свою мрію – відкриття офтальмологічного журналу, і став його першим головним редактором.

Усе своє життя та діяльність академіка В. П. Філатова були пройняті надзвичайним почуттям любові до науки та прагненням до вдосконалення знань. Він відзначався як учений, лікар-клініст, блискучий хірург, талановитий художник та обдарований педагог.

Клініка та інститут імені академіка В. П. Філатова стала прекрасною офтальмологічною школою. Усі учні В. П. Філатова з перших днів свого перебування в школі вченого, проникаючи в сутність наукових досліджень, збагачуючись науковими ідеями свого вчителя, робили відкриття, удосконалювали технологію лікування очних захворювань. Учнями В. П. Філатова вже у другій пол. ХХ століття було захищено цілу низку дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора, кандидата медичних наук, було опубліковано 406 наукових робіт.

«Офтальмологія як медична дисципліна, – писав В. П. Філатов, – уже з раннього свого віку отримала правильне ідейне «харчування». Все, що впливає на цілісність, впливає й на складові частини; все, що впливає на частини організму, впливає й на ціле. А відтак кожна хвороба організму впливає на орган зору, будь-яка хвороба очей впливає на весь організм» [8, с. 2].

Ще одним з важливих принципів роботи В. П. Філатова була терапевтична активність і оптимізм. Цей принцип взяли на озброєння його послідовники.

Основний лозунг діяльності В. П. Філатова та його наукової школи: «Треба пам'ятати, що медицина є наука, що ґрунтується передусім на спостереженні. Кожна хвора людина є матеріал, з якого можна почерпнути багато даних, котрих не можна знайти ні в пробірках, ні досліджуючи тварин» [8, с. 3].

Учений також вважав, що офтальмолог, який не володіє скальпелем,

не є сформованим фахівцем, тому В. П. Філатов приділяв багато уваги хірургічній підготовці своїх послідовників. Майстерно виконуючи найскладніші операції на очах, В. П. Філатов щодня передавав свої навички учням.

За своє довге багатогранне професійне життя, педагогічну й клінічну діяльність академік В. П. Філатов створив і виховав цілу плеяду вчених, серед яких – академік Н. О. Пучковська, яка керувала після смерті свого вчителя інститутом 29 років; професори С. Ф. Кальфа, Б. С. Бродський, Д. Г. Бушмиц, С. А. Бархат, В. Є. Шевальєв, Л. Д. Данчева, Г. В. Легеза, Л. Т. Кашинцева, Т. В. Шлопак, В. В. Войно-Ясенецький, І. І. Чекало, З. М. Скрипніченко, С. Р. Мучник, В. П. Соловйова, І. Ф. Ковальов та інші.

Дослідження діяльності наукових шкіл академіків О. О. Богомольця, М. Д. Стражеска та В. П. Філатова мають важливе значення для визначення ролі та місця того чи іншого вченого в розвитку української науки в цілому, формуванні окремих її напрямків та виділенні перспективних методів, засобів і технологій навчання й виховання студентів медичних спеціальностей.

Подальші пошуки можуть бути пов'язані з поглибленим вивченням та аналізом педагогічних ідей видатних академіків О. О. Богомольця, М. Д. Стражеска, В. П. Філатова та розкриттям їх впливу на процес професійного становлення студентів медичних навчальних закладів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архів Академії наук УРСР. – Ф. 10, оп. 8392, спр. 3, арк. 43.
2. Архів АН УРСР. – Ф. 10, оп. 11704, спр. 7, арк. 57.
3. Воронков Л. Академик Стражеско / Леонид Воронков // Здоровье Украины. – 2009. – № 1. – С. 88–91.
4. Мартич Ю. Олександр Богомолец / Юрій Мартич. – К. : Вид-во Акад. наук УРСР, 1951. – 252 с.
5. Нічик В. М. Філософські основи наукових праць О. О. Богомольця / В. М. Нічик. – К. : Вид-во Акад. наук УРСР, 1958. – 230 с.
6. Пицьк Н. Е. А. А. Богомолец / Н. Е. Пицьк. – М. : Наука, 1970. – 271 с.
7. Пучковская Н. А. Пути развития тканевой терапии по В. П. Филатову / Н. А. Пучковская, В. П. Соловьёва // Офтальмологический журнал. – 1984. – № 1. – С. 1–4.
8. Филатов Владимир Петрович: биография, история жизни [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.tonnet.ru/?/=gzl&vid=530 (дата обращения: 25.01.2012 г.). – Название с экрана.